Marek GOSZTYŁA¹
Katarzyna JANDZIŚ²

PROBLEMATYKA WSPÓŁCZESNYCH FUNKCJI W ZABYTKOWYCH BYŁYCH ŻYDOWSKICH DOMACH MODLITW NA PRZYKŁADZIE „DUŻEJ” SYNAGOGI W JAROSŁAWIU

Publikacja traktuje o morfologii synagog europejskich. Omówiono w niej tradycyjne zasady wystroju wnętrz oraz reguły wznoszenia bóżnic. Przeanalizowano historię i stan zachowania „dużej” synagogi w Jarosławiu, przeprowadzono inwentaryzację oraz studia archiwaliów, wykonano szkice odręczne i dokumentację fotograficzną. Przedstawiono istniejące w obiekcie zagrożenia. Nakreślenie ich było niezbędne do pełnego poznania obiektu i przyjęcia działań konserwatorskich celem jego ratowania. Zaproponowano koncepcję aranżacji byłej synagogi dla Zespołu Szkół Plastycznych w Jarosławiu. Wszelkie działania na zabytku wraz z pracami restauratorskimi miały na celu nadanie budynkowi cech użytkowych. Jednak warunkiem ich przeprowadzenia było poszanowanie wartości historycznych zabytku. Istotną sprawą było również zachowanie autentyczności zabytku, nie może mieć bowiem miejsce jego fałszowanie i domniemanego odbioru. Dlatego też wszelkie nowo wprowadzane elementy posiadają nowoczesne formy, dzięki czemu odróżniają się od oryginalnej, zabytkowej substancji. Zaprojektowano przestrzeń wystawienniczą prac plastycznych oraz kameralną ekspozycję żydowskiego dziedzictwa kulturowego. Wprowadzono odpowiedni scenariusz wystawienniczy, który został przewidziany tak, by pobudzić ciekawość zwiedzających, obserwatorzy nie będą zatem biernymi, znużonymi widzami, lecz aktywnymi performerami. Do architektury budynku wprowadzono elementy nawiązujące do jego wcześniejszego przeznaczenia: antresolę – w odniesieniu do babińca oraz szklaną instalację na kształt tuby – w odniesieniu do bimy. Systemowo zaprojektowany układ światła podkreśli poszczególne eksponaty, wyłoni je z przestrzeni. Całość ekspozycji zapewni zwiedzającym nowe wrażenia estetyczne. Widz zostanie niejako „wciągnięty w wir sztuki”, będzie kontemplował barwy, faktury i kształty. Celem zobrazowania przyjętych rozwiązań załączono rysunki techniczne i wizualizacje wnętrz.

Słowa kluczowe: judaica, synagoga, adaptacja, restauracja, przestrzeń ekspozycyjna, dziedzictwo kulturowe

¹ Autor do korespondencji/corresponding author: Marek Goszytła, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów, tel. 17 8651939, e-mail: goszytla@prz.edu.pl

² Katarzyna Jandziś, ul. Świętego Rocha 197, 35-330 Rzeszów, e-mail: katarzyna.jandzis@gmail.com.

1. Wprowadzenie

Przy wznoszeniu synagog korzystano z form powszechnie stosowanych w architekturze europejskiej. Wybór rozwiązania musiał uwzględniać zarówno złożone potrzeby gminy żydowskiej, jak i ograniczenia wynikające z prowadzonej wobec Żydów polityki władz. Wymagano, aby budynek synagogi był skromny, nie wyróżniał się od otaczającej zabudowy oraz nie przypominał kościoła³.

Różnorodność stylowa synagog wynika ze zróżnicowania tradycji i wpływów lokalnych społeczności. Większość bóżnic zachowała jednak pewne swoje formy architektoniczne⁴.

Głównym pomieszczeniem każdej synagogi jest sala modlitw⁵, wewnątrz, które powinno zapewniać wszystkim wiernym jednakowe warunki udziału w modlitwach⁶. Najodpowiedniejszym jej kształtem jest zatem niezbyt wydłużony prostokąt o płaskich ścianach, bez wnęk i uskoków⁷. Ponadto korzystne jest, jeśli sala modlitw jest położona nieco niżej od prowadzącego do niej przedsionka. Jest to nawiązanie do biblijnego wersetu: „Z głębokości wołam do Ciebie, Jahwe”⁸. W układzie wnętrza sali głównej nie ma podziału na stan duchowny i świecki, a także charakterystycznego dla świątyń chrześcijańskich wyodrębnienia przestrzeni prezbiterium i nawy. Nie posiada ona również ukierunkowania na jeden punkt – ołtarz, gdyż w trakcie nabożeństw zmienia się przedmiot uwagi wiernych⁹.

W centralnej części sali modlitw znajduje się bima – podwyższenie z pulpitem, z którego jest czytana Tora, są prowadzone modlitwy i wygłaszane nauki. Na to miejsce są przynoszone rodały uprzednio wyjęte ze świętej skrzyni lub szafy ołtarzowej (z hebr. *aron ha-kodesz*) osłoniętej kotarą (z hebr. *parochet*), gdzie są przechowywane¹⁰.

Aron ha-kodesz powinien się znajdować przy ścianie zewnętrznej, skierowanej ku Jerozolimie, tak aby zwrócony ku niemu wierny modlił się w stronę Świętego Miasta. W Europie była to ściana wschodnia. *Aron ha-kodesz* wyznaczał zatem główną oś, bima zaś – centrum wnętrza¹¹. Zarówno do wolno stojącej bimy, jak też do świętej szafy prowadziły schody o wysokości 5-6 stopni¹².

³ Piechotek M.K.: Bramy Nieba. Bóżnice murowane na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. Wydaw. Krupski i S-ka, 1999, s. 27.

⁴ Trepp L.: Żydzi naród historia religia. Wydaw. Cyklady, Warszawa 2009, s. 350.

⁵ Tamże, s. 351.

⁶ Piechotek M.K.: Bramy Nieba. Bóżnice..., op.cit., s. 19.

⁷ Tamże, s. 28.

⁸ Peter M., Wolniewicz M. i in.: Pismo Święte Stary i Nowy Testament w przekładzie z języków oryginalnych. Wydaw. Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań 2003, Ps 130,1.

⁹ Piechotek M.K.: Bramy Nieba. Bóżnice..., op.cit., s. 27.

¹⁰ Trepp L.: Żydzi..., op.cit., s. 350, 351.

¹¹ Piechotek M.K.: Bramy Nieba. Bóżnice..., op.cit., s. 27.

¹² Tamże, s. 20.

We wszystkich znanych średniowiecznych synagogach aszkenazyjskich¹³ pierwotnie jedynym pomieszczeniem była sala przeznaczona dla mężczyzn. Od XIII wieku zaczęto dobudowywać do nich oddzielne sale dla kobiet¹⁴. W Polsce pomieszczenia takie nazywane babińcami umieszczano przy zachodniej ścianie, nad przedsionkiem lub po bokach sali modlitw¹⁵.

Na ziemiach polskich w XVI w. wytworzył się charakterystyczny typ synagog. Były to budowle centralne o jednoprzestrzennej sali modlitw. Wznoszono je na planie prostokąta zbliżonego do kwadratu. Główne pomieszczenie synagogi zazwyczaj było sklepione sklepieniem klasztornym z lunetami. Na przełomie XVI i XVII w. powstał inny typ bóżnic, nazwany 9-polowym. Synagogi budowane w tym czasie miały sklepienia podparte czterema filarami, które dzieliły przestrzeń głównej sali na dziewięć części. Bima jako stały element synagog została wydzielona centralnie pomiędzy czterema słupami. Układ ten zachował się w morfologii synagog do końca XIX w.¹⁶.

2. Jarosławska „duża” synagoga

Zabytkowa synagoga w Jarosławiu znajduje się w północno-zachodniej części dawnego starego miasta, przy Placu Bóżnic, pomiędzy ulicami Ordynacką i Opolską¹⁷. Bóżnica powstała przypuszczalnie w latach 1810-1811¹⁸. Za czasów swojej świetności posiadała polichromowane wnętrza, stworzone według wzorców lipskich. Znajdowały się tam także mosiężne świeczniki i tablice dewocyjne z XVIII w., a także stare roduły i modlitewniki z miniaturami¹⁹. Mapę Jarosławia z 1906 r. przedstawia rys. 1.

Pod koniec I wojny światowej wnętrza synagogi przemalowano w stylu modernistycznym²⁰. Podczas II wojny światowej²¹ budynek został poważnie uszkodzony i przez kilka lat stał opuszczony i zaniedbany. Od połowy lat 50.

¹³ Aszkenazyjczycy – z hebr. *aszkenazim*, pierwotnie Żydzi wywodzący się z Niemiec. Nazwa pochodzi od słowa „Aszkenaz” określającego jeden z niezidentyfikowanych ludów wymienianych w Biblii. Średniowieczni Żydzi przyjęli ją jako geograficzną nazwę Niemiec i od niej utworzyli określenie niemieckich wyznawców judaizmu. Ich migracja na Wschód spowodowała, że terminem tym objęto Żydów Europy Środkowo-Wschodniej, za: Wirtualny Sztetl. Cała A., Aszkenazyjczycy, <http://www.sztetl.org.pl/pl/term/11,ashkenazim/> (26.04.2013).

¹⁴ Piechotek M.K.: Bramy Nieba. Bóżnice..., op.cit., s. 31.

¹⁵ Kubalska-Sulkiewicz K. i in.: Słownik terminologiczny..., op.cit., s. 397.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Konarzewski Z.: Opinia o stanie technicznym budynku byłej synagogi w Jarosławiu. Warszawa 1962, s. 1.

¹⁸ Jurjewicz H.: Karta ewidencyjna architektury i budownictwa. Rejestr zabytków nr A-890, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Przemyślu, 1996, s. 2.

¹⁹ Gottfried K.: Ilustrowany przewodnik po Jarosławiu z planem miasta. Nakładem Stowarzyszenia Miłośników starego Jarosławia, Jarosław 1937, s. 28.

²⁰ Orłowicz M.: Jarosław. Jego przeszłość i zabytki. Nakładem Uniwersytetu Żołnierskiego w Jarosławiu, Lwów, Warszawa 1921, s. 92.

²¹ Jurjewicz H.: Karta ewidencyjna architektury..., op.cit., s. 2.

i całość przykryto wspólnym dachem. Bóżnica w rzucie poziomym ma kształt prostokąta zbliżonego do kwadratu. Wewnątrz cztery murowane filary podtrzymują sklepienie sali modlitewnej. Znajdujący się od strony zachodniej babiniec *„został włączony w układ wnętrza sali głównej przez wykonanie w miejscu dawnej ściany zachodniej dwóch filarów analogicznych do istniejących”*²⁴. W ten sposób powstała otwarta empora ze sklepieniem krzyżowym, która występuje również w głównej sali budynku²⁵.

Synagoga jest przykryta dachem łamanym²⁶ o konstrukcji drewnianej, wielostolcowej z podwalinami, z blachą płaską, ocynkowaną, pomalowaną przeciwrdzewną farbą gruntującą oraz farbą nawierzchniową w kolorze brązowym²⁷. Mury budynku są wykonane z cegły na zaprawie wapiennej²⁸. Ściany byłej sali modlitw zostały podzielone lizenami i gzymsami, co daje obraz ozdobnych płycin²⁹. Posadowienie stanowią ławy fundamentowe, ściany piwnic oraz stopy fundamentowe o zróżnicowanych przekrojach pod filarami głównymi. Wszystkie zostały wykonane z cegły na zaprawie wapiennej³⁰.

Z przeprowadzonych w 1962 r. badań fundamentów synagogi wynika, że wszystkie spoczywają na calcach lessowych. Wyjątkiem jest fragment posadowienia od strony wschodniej, gdzie nie natrafiono na gliny lessowe. Fundamenty przybudówki południowej, początkowo jednopiętrowej, były zagłębione dość płytko. Przy powiększaniu jej wysokości zdecydowano o wzmocnieniu znajdującego się pod nią posadowienia poprzez wykonanie filarów opartych głębiej i rozpięcie pomiędzy nimi łąków odciążających³¹.

W dobudówce od ulicy Opolskiej znajdują się odcinkowe stropy ceglane na belkach stalowych. Belki są położone prostopadle do południowej ściany zewnętrznej budynku³². Na parterze, w przybudówce od strony Placu Bóżnic znajdują się sklepienia kolebkowe z lunetami. Jedno pole posiada układ krzyżowy³³. W piwnicach występują sklepienia kolebkowe w sali modlitw – sklepienia krzyżowe wsparte na gurtach i filarach. W pozostałych pomieszczeniach znajdują się stropy żelbetowe³⁴. Zarówno sklepienia kolebkowe, jak też sklepienia krzyżowe w obiekcie posiadają grubość 1/2 cegły. W głównej sali między kolejnymi wezłowymi łąkami głównymi zostały rozpięte ściągi stalowe o przekroju prostokąt-

²⁴ Konarzewski Z.: *Opinia o stanie technicznym...*, op.cit., s. 2.

²⁵ Tamże.

²⁶ Jurjewicz H.: *Karta ewidencyjna architektury...*, op.cit., s. 2.

²⁷ Wolankowski A., Łoziński H.: *Projekt renowacji elewacji budynku byłej synagogi w Jarosławiu*, 1999, s. 1, 2.

²⁸ Konarzewski Z.: *Opinia o stanie technicznym...*, op.cit., s. 3.

²⁹ Jurjewicz H.: *Karta ewidencyjna architektury...*, op.cit., s. 2.

³⁰ Konarzewski Z.: *Opinia o stanie technicznym...*, op.cit., s. 11.

³¹ Tamże.

³² Wolankowski A., Łoziński H.: *Projekt renowacji...*, op.cit., s. 3.

³³ Wolankowski A., Łoziński H.: *Projekt renowacji...*, op.cit., s. 14.

³⁴ Jurjewicz H.: *Karta ewidencyjna architektury...*, op.cit., s. 2.

nym. Przechodzą one przez głowice filarów w dwóch kierunkach wzajemnie prostopadłych³⁵.

Komunikację pionową w obiekcie zapewnia klatka schodowa znajdująca się w środkowej części dawnej przybudówki południowej. Istniała niegdyś odrębna klatka schodowa, która prowadziła wyłącznie do mieszczącego się na piętrze babińca³⁶. Obecna klatka posiada schody z lastriko, zabezpieczone metalowymi balustradami³⁷. Biegi schodowe różnią się od siebie układem, w zależności od kondygnacji, na której się znajdują.

Elewacja południowa ośmioosiowa jest zarazem frontową (rys. 2a). Poziome podziały wyznaczają wąski pas profilowanego gzymsu oddzielającego parter od piętra oraz główny gzyms wieńczący. Posiada otwory okienne o zróżnicowanej wielkości, na każdej kondygnacji inne. Wielkość okien zmienia się wraz z kolejnymi, wyższymi piętrami. Wszystkie okna przyjmują kształt prostokąta, w górnej części są zamknięte odcinkowo lub półkoliście. Wokół nich znajdują się gładkie opaski zwieńczone zwornikami. W omawianej elewacji znajduje się obecne główne wejście do budynku³⁸.

Elewacja zachodnia funkcjonuje jako boczna (rys. 2b). Oprócz gzymsu wieńczącego nie posiada podziałów. W poziomie parteru znajdują się cztery prostokątne otwory okienne domknięte odcinkowo (z gładkimi opaskami, bez zworników), a także dwa sięgające odbojówki (pozbawione opasek) – domknięte półkoliście. Na trzeciej osi od strony północnej znajduje się pozostałość po dawnym wejściu do synagogi. Drzwi są opatrzone gładką opaską zakończoną półkoliście ze zwornikiem pośrodku. Na drugim piętrze mieszczą się duże okna również domknięte półkoliście, posiadające boniowane opaski z kluczami³⁹.

Elewacja północna posiada cztery osie (rys. 2b). Poziomy podział tworzy na niej gzyms główny, pionowe zaś – cztery lizenomy. Na parterze znajdują się trzy kwadratowe okna pozbawione opasek. Wyżej, na wysokości drugiego piętra są zlokalizowane cztery duże okna o formie i gabarytach analogicznych do tych znajdujących się na elewacji zachodniej. Na pierwszej osi od strony zachodniej znajduje się pozostałość portalu wejściowego⁴⁰. Wnęka po drzwiach jest opatrzona prostokątnym, gładkim obramieniem. Elewacja wschodnia, pięcioosiowa została podzielona podobnie do elewacji północnej⁴¹. Posiada kwadratowe okna w poziomie parteru i prostokątne, zakończone półkoliście na wysokości drugiego piętra. W części południowej omawianej elewacji znajdują się otwory okienne: na parterze i pierwszym piętrze – zakończone odcinkowo, na drugim piętrze – półkoliście. Wielkość okien zmienia się wraz z kondygnacjami.

³⁵ Konarzewski Z.: *Opinia o stanie technicznym...*, op.cit., s. 15.

³⁶ Tamże, s. 2.

³⁷ Jurjewicz H.: *Karta ewidencyjna architektury...*, op.cit., s. 2.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże, s. 5.

⁴¹ Tamże.

a)

b)

Rys. 2. Elewacje: południowa od strony ul. Opolskiej (a), północna i zachodnia od strony Placu Bóznic (b)

Fig. 2. South elevation, on the side of Opolska street (a), north and west elevation, on the side of Synagogues Square (b)

3. Istniejące zagrożenia

W czasie rozbudowy synagogi fundamenty w północno-zachodnim narożu musiały zostać wzmocnione. Wcześniejsze płytkie posadowienie budynku pozwalało na wzniesienie jedynie niskiej konstrukcji. Naroże obiektu oparto na głęboko posadowionym filarze. Zaniechano jednak prace mające na celu wzmocnienie pozostałych części ścian. Taki brak konsekwencji pociągnął za sobą zmianę sposobu osiadania budynku. Skutkiem tego było odchylenie od

pionu ściany zachodniej i pęknięcie w ścianie północnej⁴². Przechodziło ono przez całą grubość muru i mierzyło od 1,5 do 2,0 cm szerokości⁴³.

Zrealizowany w późniejszym czasie projekt restauracji elewacji sprawił, że istniejąca na murze rysa została zlikwidowana. Niestety w dokumentacji owego procesu (błędnie nazwanego renowacją) nie pozostał żaden ślad po ewentualnie przeprowadzanych zabiegach związanych z umocnieniem konstrukcji pękniętej ściany.

W 1999 roku wykonano „Projekt renowacji elewacji budynku byłej synagogi w Jarosławiu”⁴⁴. Przewidywał on ocieplenie kominów, pomalowanie dachu, wymianę wszystkich obróbek blacharskich, wykonanie odwodnienia wokół budynku oraz restaurację tynków. Po upływie czasu można ocenić, że przeprowadzone wtedy prace nie zostały dobrze zrealizowane. Obecny stan techniczny tynków zewnętrznych wykazuje liczne spękania i odspojenia. Rury spustowe systemu rynnowego w wielu miejscach są nieszczelne, co powoduje penetrację wody opadowej pod tynki.

Przeprowadzone w 1962 r. odkrywki fundamentów synagogi dały obraz stanu ich zachowania. W czasie badań odkryto, że powierzchnia ceglanych murów posadowienia jest wilgotna ze względu na brak zastosowania jakiegokolwiek izolacji, zarówno pionowej, jak też poziomej⁴⁵.

Niekorzystnym dla obiektu zjawiskiem jest obniżenie poziomu parteru bóżnicy około 1,0 m poniżej otaczającego terenu, co dodatkowo potęguje zamakanie murów⁴⁶. Tworzą się wybrzuszenia i odspojenia tynków. Mury są nieustannie zawilgocone. W zimie zamarzająca woda pęczniejąc, niszczy strukturę warstw tynkarskich. Na powierzchni ścian pojawiły się liczne rozwarstwienia i ubytki tynków. Niektóre odspojenia są na tyle głębokie, że odsłoniły ceglana konstrukcję ścian. Stan taki przyczynia się do korozji chemicznej cegieł i spoin. Degradacja murów szczególnie dotyczy poziomu parteru i przyziemia budynku.

Największym jednak problemem pomieszczeń na poddaszu jest brak ich przydatności, mimo że atrakcyjne pod względem architektonicznym posiadają okazałe widoki panoramiczne na zabytkową zabudowę śródmieścia Jarosławia. Ze względu na duże okna są dobrze doświetlone. Nachylenie połaci dachowych, a co za tym idzie niektórych ścian oraz widoczne elementy konstrukcji dachu (krawężnice i belki) sprawiają, że nie są to szablonowe „cztery ściany” (rys. 8.).

Bardzo zaniedbane są pomieszczenia znajdujące się w poziomie parteru. Nadmierne zawilgocenie ścian powoduje łuszczenie się powłok malarskich, od-

⁴² Konarzewski Z.: *Opinia o stanie technicznym...*, op.cit., s. 17.

⁴³ Tamże, s. 12.

⁴⁴ Wolantkowski A., Łoziński H.: *Projekt renowacji...*, op.cit.

⁴⁵ Konarzewski Z.: *Opinia o stanie technicznym...*, op.cit., s. 7, 12

⁴⁶ Tamże, s. 8, 11.

spajanie i odpadanie tynków, tworzą się wykwity solne⁴⁷. Dodatkowo w pomieszczeniach we wschodniej części parteru są widoczne uszkodzenia mechaniczne tynków (skucia, otwory), braki w strukturze cokołów filarów, samoczynne pęknięcia w ścianach i stropach. Powłoki malarskie są brudne i zakurzone.

4. Rozwiązania wewnątrz

Program adaptacji zakłada aranżację wewnątrz synagogi na sale ekspozycyjne i pracownię dla Zespołu Szkół Plastycznych w Jarosławiu (rys. 3-12.).

W piwnicach, gdzie znajdowały się pomieszczenia składowe i kotłownia, zaplanowano magazyny prac plastycznych. Najpierw konieczne jest jednak wykonanie odwodnienia wokół budynku wraz z należytą izolacją posadowienia i ścian piwnic. Zabieg ten zapewni ochronę składowanych dzieł plastycznych przed zamakaniem i nadmierną wilgotnością.

Na parterze mieszczą się pracownie: rzeźby, grafiki warsztatowej, sztukatorska oraz projektowa. Niezadowalający stan techniczny, szczególnie pierwszych dwóch sal, wymaga przeprowadzenia prac, takich jak: uzupełnienie warstw tynkarskich, oczyszczenie warstw malarskich, malowanie ścian. Ścianki działowe z pustaków szklanych pomiędzy holem a pracownią rzeźby ze względu na ich niestaranne wykonanie oraz drobne wymiary poszczególnych luksfer należy wyburzyć i wymurować nowe z wykorzystaniem nowoczesnych pustaków szklanych o większych wymiarach. Korzyściami płynącymi z ich zastosowania są: dobra izolacyjność termiczna i akustyczna oraz odporność na uszkodzenia mechaniczne. Dodatkowo, dzięki takiemu rozwiązaniu hol będzie doświetlony światłem naturalnym.

W poziomie parteru od strony zachodniej znajdują się dwa amfiladowo skomunikowane pomieszczenia z osobnym wejściem, dostępnym bezpośrednio z zewnątrz budynku. Dotychczas jedno z nich (mniejsze) pełniło funkcję magazynu, a drugie stanowiło pracownię sztukatorską. Zdecydowano przeznaczyć je na sale muzealne i zaprojektowano kameralną ekspozycję żydowskiego dziedzictwa kulturowego, wprowadzono scenariusz wystawienniczy. W pierwszej z sal układ ścianek ekspozycyjnych zaprojektowano w formie okręgów. Zostały one ustawione tak, aby zasłonić wejście do kolejnego pomieszczenia i pobudzić ciekawość zwiedzających. Następna sala mieści szklane ekrany interaktywne złożone z półokręgów, które zostały ustawione na kształt „fal”. Rozmieszczono je w sposób zapewniający wygodne obejście i zapoznanie się z całą ekspozycją. Ponieważ ową ideę przewidziano dopiero w drugiej sali, a nie zaraz przy wejściu, zwiedzający będą doznawali efektu zaskoczenia. Nowoczesna forma

⁴⁷ *Renowacje elewacji obiektów zabytkowych*. Przedsiębiorstwo Budowlane PANON, 2008. www.panon.pl/index.php/oferta/technologie/41-technologie/53-elewacjezabytkowe#wstep (18.04.2013)

Rys. 3. Pracownia sztukatorska
Fig. 3. Studio of stucco work

Rys. 4. Pracownia malarstwa
Fig. 4. Studio of painting

Rys. 5. Była sala modlitw, obecnie przestrzeń wystawiennicza
Fig. 5. Former prayer hall, exhibition space at the present moment

Rys. 6. Pracownia fotografii
Fig. 6. Studio of photography

ekspozycji poprzez zastosowanie paneli dotykowych, ruchomych modeli czy zmiennych projekcji audiowizualnych jest oderwaniem od tradycyjnego, monotonnego oglądania eksponatów muzealnych. Wielość możliwości, jakie daje taki koncept, sprawia, że obserwatorzy nie będą biernymi, znużonymi widzami, lecz aktywnymi performerami.

Rys. 7. Pracownia rzeźby

Fig. 7. Studio of sculpture

Rys. 8. Poddasze

Fig. 8. Attic

Największą powierzchnię pierwszego piętra zajmuje główna sala budynku używana obecnie jako przestrzeń wystawiennicza (rys. 5.). Zdecydowano się ją powiększyć poprzez wyburzenie zachodniej ściany tego pomieszczenia, kosztem

obecnej tam pracowni malarstwa. Aby zachować tradycyjny dziewięciopółowy układ byłej sali modlitw, zaprojektowano antresolę. Nawiązuje ona do istniejącej niegdyś w tym miejscu empyry z babiniec. Zajmuje przestrzeń dwóch pól sklepiennych i opiera się na filarach (dotąd będących pilastrami w ścianie dzielącej salę wystaw i pracownię malarstwa) oraz na ścianach zewnętrznych budynku: zachodniej i północnej. Główną konstrukcję nośną antresoli stanowią belki stalowe. Podest i stopnice schodów prowadzących na antresolę zaprojektowano z mlecznego, półprzezroczystego Corianu, balustrady natomiast z laminowanego szkła hartowanego o dużej wytrzymałości. W sali tej zaproponowano przestrzeń ekspozycyjną dla plastycznych prac uczniów. Ze względu na centralny układ wnętrza, opracowano ścianki ekspozycyjne w formie dwóch współśrodko-

Rys. 9. Rzut parteru

Fig. 9. View of ground floor

wych okręgów tworzących koncentryczną kompozycję. Obserwator, aby obejrzeć interesujące go dzieła, będzie spacerował pomiędzy poszczególnymi ściankami wystawienniczymi. Z powodu niemożności ogarnięcia jednym spojrzeniem całej ekspozycji kolejne wyłaniające się przed nim prace zapewnią mu nowe wrażenia estetyczne. Centralne miejsce sali wystaw – w nawiązaniu do istniejącej w tym miejscu niegdyś bimy – zajmuje szklana, transparentna instalacja w kształcie przestrzennej tuby. Odpowiednie oświetlenie zaakcentuje jej formę oraz doda tajemniczości. W zachodniej części sali wystaw mieści się nowo projektowana antresola. Widz będzie mógł zatem „oderwać się” od poziomu podłogi, wejść nieco wyżej na znajdujący się na antresoli podest i oglądać

Rys. 10. Rzut pierwszego piętra

Fig. 10. View of first floor

całą ekspozycję z góry. Dodatkowo, systemowo zaprojektowany układ światła podkreśli poszczególne eksponaty, wyłoni je z przestrzeni, będzie prowadzić do nich wzrok oglądających. Człowiek wkraczający do omawianej przestrzeni wystawienniczej zostanie „wciągnięty w wir sztuki”, będzie kontemplował barwy, faktury i kształty. Rzut pierwszego piętra przedstawia rys. 10.

Na pierwszym piętrze znajdowała się również sekcja mieszkalna, którą przewidziano usunąć, decydując się najpierw na wyburzenie ścianek działowych. Nowo powstała przestrzeń została przeznaczona na pracownię malarstwa. W kolejnym, znajdującym się przy wschodniej ścianie budynku pomieszczeniu przewidziano jeszcze jedną salę malarstwa. Nadanie tej samej funkcji dwóm pomieszczeniom na jednej kondygnacji pozwoli na wydzielenie mniejszych grup młodzieży i efektywniejszą ich pracę.

Rys. 11. Przekrój B-B

Fig. 11. Section B-B

Rys. 12. Wizualizacje wnętrza głównej sali wystawienniczej

Fig. 12. Representations of interiors of major exhibition hall

Ze względu na znaczną wysokość sklepienia sali wystaw piętro drugie mieści tylko dwa pomieszczenia. W jednym (przy ścianie wschodniej) zaplanowano pracownię ogólną, w drugim zaś (przy ścianie zachodniej) przewidziano pracownię projektową wraz ze stanowiskami komputerowymi.

Na poddaszu znajdowało się osiem większych pomieszczeń oraz mniejsze: przedsionki, zaplecza i schowki. Zdecydowano się połączyć je tak, aby powstały możliwie duże przestrzenie. W północnej części budynku zorganizowano dwie obszerne sale wystaw. W dzielącej je ścianie zamontowano szerokie, składane drzwi, które w razie potrzeby połączą sąsiednie przestrzenie w jedną. W pomieszczeniach tych będą się mogły odbywać spotkania poetyckie, wystawy okresowe i inne uroczystości. Pozostałe pomieszczenia przylegające do ściany zachodniej przeznaczono na pracownię fotografii z ciemnią oraz pracownię projektową, a te mieszczące się przy ścianie wschodniej – na sale ogólne.

W projekcie należało również uwzględnić usprawnienie komunikacji pionowej i poziomej. Wprowadzono biegnącą przez wszystkie kondygnacje windę osobową. Celem podkreślenia jej nowoczesności oraz zapewnienia naturalnego doświetlenia klatki schodowej zaprojektowano ją jako panoramiczną w szklanej obudowie. Pomimo dość wysokiej ceny takiego przedsięwzięcia rozwiązanie to znacznie podnosi walory estetyczne i funkcjonalne budynku.

Konieczna była modernizacja istniejących węzłów sanitarnych. Na każdej kondygnacji wydzielono kabinę przystosowaną dla osób niepełnosprawnych z przestrzenią manewrową dla wózka inwalidzkiego z poręczami. Zalecono

montaż nowej stolarki okiennej w miejscach, gdzie znajdowały się okna szklone pojedynczo, ponieważ nie spełniały one odpowiedniej izolacyjności cieplnej. Zdecydowano się zamontować nowe, szczelne okna po stronie wewnętrznej, nie demontując historycznych, tym samym uszanowano zabytkowy element obiektu przy zapewnieniu komfortu cieplnego jego użytkownikom. W doborze nowych okien ważne było, aby nie zakłócały odbioru wysublimowanych podziałów w stolarce zabytkowej.

Zniszczenia, jakim ulegał przez lata budynek synagogi, pozbawiły go zdobień i polichromii. Ich ostatnie pozostałości zostały usunięte w latach 60. XX wieku. Aby uszanować to bezpowrotnie utracone dziedzictwo, zaproponowano wprowadzenie jako kolorystkę wewnątrz odcieni bieli i szarości. Są to kolory uniwersalne, stonowane, niedrażniące oczu, a przede wszystkim niewprowadzające do zabytku domniemań kompozycji barw.

5. Podsumowanie

„Brzemienne duchową spuścizną przeszłości, zabytkowe dzieła narodów pozostają w życiu współczesnym żywym świadectwem ich wiekowych tradycji”⁴⁸. Przetwarzanie zabytków w dużej mierze wiąże się z nadawaniem im cech użytkowych. Ich przystosowywanie do określonych potrzeb musi jednak odbywać się w poszanowaniu wartości historycznych.

Podjęcie prac przy obiektach zabytkowych wymaga całościowego poznania ich historii, nawarstwień stylowych oraz stanu zachowania. Należy wykonać wiele studiów, badań i inwentaryzacji. Ich sposób i zakres musi zapewnić pełne poznanie obiektu i przyjęcie działań konserwatorskich dla jego ratowania, uprzystępniania i eksponowania.

Istotną sprawą jest zachowanie autentyzmu zabytku. Nie może mieć miejsce jego fałszowanie i domniemany odbiór. Nowo wprowadzane elementy powinny się odróżniać od oryginalnej, zabytkowej substancji. Postawa taka jest zgodna z postanowieniami Karty Weneckiej: *„Restauracja (...) ma za cel zachowanie i ujawnienie estetycznej i historycznej wartości zabytku oraz polega na poszanowaniu dawnej substancji i elementów stanowiących autentyczne dokumenty przeszłości. Ustaje ona tam, gdzie zaczyna się domysł”⁴⁹. Wszystkie prace wykonywane w zabytku powinny zatem „nosić znamię naszych czasów”⁵⁰.*

Ponadto konieczne jest uwzględnienie integralności zabytku z otoczeniem. Podjęcie prac nad synagogą w Jarosławiu może być początkiem rewaloryzacji byłej jarosławskiej dzielnicy żydowskiej. Rezultatem takiego procesu byłoby przywrócenie walorów estetycznych, użytkowych i funkcjonalnych obiektów

⁴⁸ Karta Wenecka. Postanowienia i uchwały II Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków. Dokument 1. Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych, Wenecja 1964, s. 1.

⁴⁹ Karta Wenecka. Postanowienia i uchwały..., op.cit., art. 9, s. 3.

⁵⁰ Tamże.

przy jednoczesnym dostosowaniu całego zespołu do współczesnych potrzeb mieszkańców i turystów. „Struktury staromiejskie (...) są bowiem trwałym majątkiem narodowym o wymiernej wartości i należą do najistotniejszych składników dziedzictwa kulturowego”⁵¹.

PROBLEMS OF MODERN FUNCTIONS IN THE HISTORIC FORMER JEWISH PRAYER HOUSE ON THE EXAMPLE OF “LARGE” SYNAGOGUE IN JAROSŁAW

S u m m a r y

Article refers to the morphology of European synagogues. It includes the traditional principles of interior design and general rules of climb synagogues. The history and condition of "large" synagogue in Jarosław have been examined, have been done an inventories, studies archives, free-hand sketches and photographic documentation. The existing dangers have been presented. Demonstration of them was necessary to fully understand the object and adopt a conservation measures to rescue it. The concept of the arrangement of the former synagogue for the ZSP Art School has been proposed. Any action on the monument, along with the conservation, were intended to give the building a utilitarian features. The condition was to respect the historical value of the monument. An important thing was to preserve the authenticity of the monument. It may not be the place of the alleged forgery and unsuitable perception. Therefore, all newly introduced elements have been built with modern forms and thus, differ from the original, historic substances. Exhibition spaces and an intimate exhibition of Jewish cultural heritage have been designed. Appropriate scenario of exhibition has been introduced. It has been invented to attract attention; observers will not be passive, weary spectators but active performers. The elements alluding to his earlier function, mezzanine – with respect to the women's gallery, glass art installation in the shape of the tube – with respect to the bima have been introduced to the architecture of a building. Systemically designed lighting system will highlight the various exhibits will accentuate it from the remaining space. The exhibition will provide visitors with a new aesthetic experience. The viewer is somehow "sucked into the vortex of art", will contemplate colors, textures and shapes. To illustrate the solutions, technical drawings and visualization of interiors have been added.

Keywords: judaica, synagogue, adaptation, restoration, exhibition space, cultural heritage

Przesłano do redakcji: 02.03.2014 r.

Przyjęto do druku: 02.06.2014 r.

DOI:10.7862/rb.2014.3

⁵¹ Małachowicz E.: Konserwacja i rewaloryzacja architektury w środowisku kulturowym. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2007, s. 305, 306.